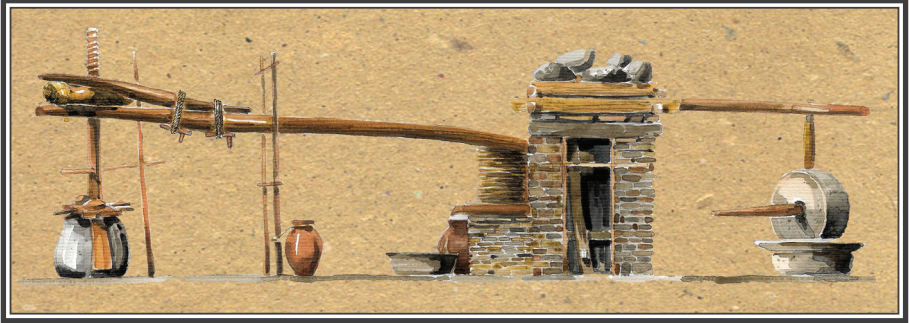

zeytin kitabı

ZEYTİNDEN ZEYTİNYAĞINA

Mahmut Boynudelik
Zerrin İren Boynudelik

Kitap tasarımı ve resimlemeler: Sahir Erdiñ

İçindekiler

tarihte zeytin	7
zeytin ağacını tanımak	27
ülkeler ve zeytin	35
zeytin ağacının bakımı	47
zeytin hasadı	55
zeytinyağı üretimi	69
zeytinyağının kullanımı	109
zeytinyağının tadına varmak	131
soframızdaki zeytin	147
sembol olarak zeytin	153
zeytin sözlüğü	169
kaynakça	173

tarihte zeytin

Zeytin yaprağı fosili,
Santorini Arkeoloji Müzesi.

Zeytin yaprağı fosilleri ve çekirdek kalıntıları üzerine yapılan incelemeler bizi yaklaşık 50 000 yıl geriye götürüyor. Zeytinin insan eliyle islah edilmesinden binlerce yıl önce de Orta Afrika'dan Kafkaslar'a kadar geniş bir coğrafyada zeytinle aynı familyadan birçok ağaç doğal ortamında bulunuyordu. Çeşitli kaynaklara göre bugün bildiğimiz zeytinin atası olarak kabul edilen yabani zeytin ağacı *Olea europea oleaster* ilk önce Anadolu'da ortaya çıktı. Bugün Anadolu'da hâlâ gözlenebilen uçsuz bucaksız delice ormanlarının varlıklarını binlerce yıldır sürdürdükleri düşünülüyor.

Birçok ciddi kaynakta zeytin ağacının ilk kez Anadolu'da islah edildiği ileri sürülse de yaban haldeki zeytin ağacının ilk olarak nasıl ve kimler tarafından ehlileştirildiği kesin olarak bilinmiyor. Zeytin ağacının tarihiyle ilgili paleo botanik bilgilerimizin azlığına karşın zeytin ağacının kökeni konusundaki efsaneler hayli zengin.

İslamiyet'te zeytin ağacının kökeni Âdem'in yeryüzüne indiği günlere dek götürülür. Kısas-ı Enbiya'da anlatıldığı gibi "Âdem kendi tenin -

Zeytin yapraklı sürahi, İÖ 1700-1600, pişmiş toprak, Heraklion Arkeoloji Müzesi, Girit.

de ağrı duydu, çok incindi ve ağrıdan Tanrı'ya yakındı. Bunun üzerine Cebrail zeytin ağacı indirdi ve buyurdu: 'Bunun yemişini ye ve sık ki bunun içinde bütün ağrılara şifa vardır'..."

İnsanlığın zeytin ağacıyla tanışması ile ilgili diğer bir efsaneye göre Âdem ölümünün yaklaştığını hissedince oğullarından Şit'i Cennet bahçesine gönderir ve Tanrı'dan bütün günahlarından arınmak için af diler. Cennet bahçesine bekçilik yapan melek, bilgi ağacından üç tohum kopararak Şit'e verir ve tohumları, öldüğünde Âdem'in ağzına yerleştirmesini söyler. Ölümünden sonra Âdem'in mezarından Akdeniz kıyılarının üç vazgeçilmez ağacı,

servi, sedir ve zeytin filizlenir. Hıristiyanlar daha sonra Kudüs'teki Süleyman Tapınağı'nın kapılarının ve İsa'nın çarmıha gerildiği haçın Âdem'in kabrinde yetişen bu ağaçlardan yapıldığına inanırlar.

Eski Mısır'da insanlar Tanrı Osiris'in karısı İsis'in insanlığa zeytin ciliği öğrettiğine inanırlardı. Yunanlılar ise zeytin ağacının Bilgelik Tanrıçası Athena'nın insanlığa bir hediyesi olduğuna inandılar yüz yıllar boyunca. Efsaneye göre Atina kentinin koruyuculuğu için Olimpos Tanrıları kendi aralarında anlaşamayınca hakemlik Tanrılar Tanrısı Zeus'a düşmüş. Zeus insanlığa en faydalı hediye getirenin adını bu kente vereceğine ve bu yeni kentin koruyucu Tanrısı yapacağına söz vermiş. Denizler Tanrısı Poseidon üç çatal mızrağını toprağa saplayınca izleyenlerin şaşkın bakışları arasında heybetli bir at; ba-

"Athena ve Poseidon arasındaki yarış", G. Battisto Mengardi, 1780, yağlı boya,
Privli / Monfrin Sarayı, Venedik.

zı antik kaynaklara göreyse tuzlu su dolu bir kuyu ortaya çıkmış Poseidon'un insanlığa hediyesi olarak. Ardından Zeus'un öz kızı, Bilgelik Tanrıçası Athena mızrağını toprağa batırınca bir zeytin ağacı yeşermiş. Gümüşü yaprakları güneşte ışıldayan zeytin ağacını gören Zeus yeni kentin sahipliğini tereddütsüz Athena'ya bırakmış.

Athena tarafından insanlığa hediye edilen zeytin ağacının varlığını binlerce yıl sürdürdüğüne inanılır. Pers işgali sırasında Atina şehri yakılıp yıkılırken bu zeytin ağacı da büyük zarar görür, hatta ağacın öldüğü sanılır. Ne var ki Persler püskürtülüp Atina tekrar özgürlüğüne kavuşunca Tanrıça Athena'nın zeytin ağacı yeniden filizlenir. Bu ağacın filizlerinden üretilen on iki zeytin fidanı Atina'da Akademi'nin

"Athena ve Poseidon",
oniks kabartma, Napoli Arkeoloji Müzesi.

Zeytin yapraklı taç, İÖ 4 yy, altın, Çanakkale Arkeoloji Müzesi.

bahçesine dikilmiş ve bu ağaçlardan Athena'nın kutsal zeytin ağaçları yetiştirilmiştir. Herodotus'un söylediğine göre *moriae* diye bilinen, Athena'nın kutsal zeytin ağaçları özel yasalarla korunurdu. Öyle ki bu ağaçların tek bir dalını izinsiz koparmak bile ölümlü cezalandırılan bir suç olarak kabul edilirdi. Çünkü Athena'nın zeytin ağaçlarının dallarından örülen taçlar her dört senede bir, Tanrıça Athena'nın doğum günlerinde yapılan Panathinakos oyunlarında kazananların başına ödül olarak takılırdı. Oyunlarda kazanan atletlere ödül olarak verilen amforalar Tanrıça Athena'nın ağaçlarından toplanan zeytinlerden sıkılan zeytinyağıyla doldurulurdu.

Olimpiyat oyunlarında kazananların başına yabancı zeytin dallarından taç takma geleneğiyle bir başka Tanrı'yla ilgilidir. Panathinakos oyunları nasıl Bilgelik Tanrıçası Athena ile ilgiliyse, Olimpiyat oyunlarının da insanlığa Herakles'in bir armağanı olduğuna inanılır. Herakles'in Zeus tapınağının yanına diktiği ya

Gümüş Atina sikkesi, İÖ 5. yy, Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

bani zeytin ağacının dallarından örülmüş taçlar olimpiyatlarda kazanan oyunculara verilir ve bu tacın Herakles'e ait olduğuna inanılırdı.

Bazı inanışlara göre Herakles yabancı zeytin ağacını uzak ülkelerden, Hyperbore diyarından getirmiştir. Hyperbore, Boreas'ın, yani kuzey rüzgârının ötesindeki ülkedir. İlkçağın ütopyası olan bu ülkede saf ve iyiliksever insanlar yaşamış ve bu insanlar çok uzun ömürlü olurlarmış. Herakles'in yanından ayırmadığı topuzunun parlak ve dayanık-

"Musalarla Dans" (yabancı zeytin ağacının ortaya çıkışı), A.C. Lens, 1780, yağlı boya, Kunsthistorisches Museum, Viyana.

lı zeytin ağacından olduğu bilinmektedir. Zeytin ağacının Herakles'in topuzunun yere değmesiyle ortaya çıktığına dayanan efsaneler de vardır. Herakles, zeytin ağacını insanlara ilk defa hediye eden Tanrı olmasa da zeytinin geniş bir coğrafyada yaygınlaşmasında katkısı olduğuna inanılır.

"Athena ve Herakles", Niobides Ressamları,
İÖ 5. yy, kırmızı figürlü oinokhoe, Louvre Müzesi.

Ünlü Romalı şair Ovidius, *Metamorphoses (Dönüşümler)* adlı eserinde yabani zeytin ağacının ortaya çıkışını mitolojik bir öyküyle anlatıyor: *"Orman peril eri olan Musal ar saz çal ıp şarkıl ar eşl iğinde eğl enirlerken bir çoban gel ip Musal arı rahatsız eder. Onl ara yakışksız şakal ar yapar, kaba saba sözl er söyl er. Sonunda bir çalı ortaya çıkıp çobanın ağzını kapl ar ve çoban yabani bir zeytin ağacına dönüşür. Ovidius'a göre del ice nin acı meyvel eri çobanın çirkin sözl erinin yakıcl ığı taşımaktadır."*